

WEEKWON

wekelijkse bijlage van dagblad cobouw

achterhoekse taal en techniek traditionele boerderijenbouw in 140 banden vastgelegd

Met het streekmuseum De Lebbenbrugge in Borculo zijn Leendert van Prooije (links) en directeur G. Odink (rechts) al even gek als met het onderzoek naar de vaktaal van timmerlieden in de Achterhoek. Deze Saksische boerderij in vakwerk

met bakstenen vullingen is echter niet het typische voorbeeld van de boerderijen zoals die tot kort na de oorlog nog in de Achterhoek werden gebouwd.

De vraag stellen is doorgaans gemakkelijk genoeg, het leveren van het antwoord kost heel wat meer moeite. Student Leendert van Prooije uit het Gelderse Laren heeft tenminste dik drie jaren nodig gehad om het aardige vraagje van directeur G. Odink van (Van Wijnen-dochter) Bouwmlj Odink uit Elbergen te beantwoorden. Dat leverde hem dan wel gelijk de scriptie op waarop hij kon afstuderen in het hoofdvak Dialectologie aan de Utrechtse universiteit maar even zo vrolijk. Om de „Enkele termen uit de vaktaal van timmerlieden die vóór 1940 boerderijen bouwden in Oost-Gelderland” (de titel van de scriptie) ging het Odink niet direkt. De 140 cassettebanden van 210 praaturen met 67 timmerlui uit Achterhoek en Liemers bevatten ook veel oude vaktechniek plus anecdotes en sterke verhalen. Daaruit moet het goed leesbare boek voortkomen dat Odink zich eigenlijk droomde. Er wordt een gewerkt

gedaan en moest dus uitmaken wat ik niet m'n verdere studie ging doen. Zo'n onderzoek, toegespitst op de vaktaal en de dialektische verschillen erin, leek me wel. Maar het moest natuurlijk passen in m'n studie zodat de verwerking er tussendoor moest gebeuren. Alleen de interviews zijn gebeurd in twee aaneengesloten delen. In totaal heb ik met 67 timmerlieden en aannemers, de meesten van zeventig jaar en ouder, gepraat. Het was meer net op tijd ik was, blijkt wel uit het feit, dat er sindsdien al acht van zijn overleden”. Odink: „In het kader van het honderdjarig bestaan van ons bedrijf in 1978 hebben wij besloten voor verschillende kosten als die van het reizen, het tikwerk enzovoorts op te draaien”.

maar betrekkelijk. Het is misschien verprutst als je alleen naar de esthetische kant kijkt; kijk je naar het gebruik als boerderij, dan is het niet verprutst”.

tijd

Met dit alles bent u eigenlijk ook maar net op tijd geweest.

Odink: „Inderdaad. Maar kijk, het leeft natuurlijk al jaren. Tot je in feite door je eigen vader en oom, die uitgerangeerd raken en tegen de zeventig beginnen te lopen, dan denk je: jongen, zelfs de eerste na-oorlogse jongens zitten als niet zo ver meer van de vut-regeling en eigenlijk van voor de oorlog, hoe ze dat met de hand deden, dat weten ze al niet meer. Dus je moest al terug naar mensen die onderhand minstens zeventig

festiviteiten

Tegen het eind van het gesprek vertelt Van Prooije dat helemaal aan het eind van de lijst een paar vragen stonden die handelden over de in de bouw gebruikelijke festiviteiten. „Dan leefden de heren vaak op en kwamen de verhalen over uitbundige dronkenschap los”. Odink voegt er aan toe dat zo'n gebintwerk met handkracht overend gezet moest worden. „En als ze dan een paar borreltjes teveel hadden gehad van tevoren om zich moed te koken denken dan kon het nog wel eens gebeuren dat daar iets gebeurde. Het mooiste werk dat mijn vader vond was het maken van zo'n gebintwerk. Daar leefde hij helemaal voor. Maar dan was er altijd één ambachtsman die de leiding had over het overend halen. Dan verbood je gewoon vooraf een glaasje te drinken. Wat je na die tijd doet, moet jezelf weten maar eerst moet het ding staan, goed geschoord zodat de wind er geen vat op kan krijgen. Daar was ie ook vrij streng in. Maar het was dan ook een levensgevaarlijke gebeuren.”

die ene term of dat ene werkje nog meer te vertellen hadden. Nou, in die fichesbak zitten zoets van drieduizend fiches. Die zit dus echt barstensvol met allerlei informatie. Voor een aantal plaatsen heb ik dus het complete materiaal afgeluisterd en die twee dingen bij elkaar voegend ben ik nu dus aan het proberen om een wat completer overzicht over die hele bouw te maken maar echt compleet wordt ik nooit. Dat kun je ook niet bereiken; dat bereikt niemand. Daar moet je je maar bij neerleggen. Dit alles wil ik dus aanvullen met leuke verhalen maar het is wel de bedoeling dat het boek straks verantwoord is”.

Odink: „Je hebt de leuke dingen in je hoofd maar je realiseert je helemaal niet hoeveel werk erin zit. Maar nu is toch vastgelegd wat een voorbeeld is, het

en bouwen in Oost-Gelderland" (de titel van de scriptie) ging het Odink niet direkt. De 140 cassettebanden van 210 praaturen met 67 timmerlui uit Achterhoek en Liemers bevatten ook veel oude vaktechniek plus anecdotes en sterke verhalen. Daaruit moet het goed leesbare boek voortkomen dat Odink zich eigenlijk droomde. Er wordt aan gewerkt.

De Odinks hebben in het Oostgelderse een naam op te houden wat betreft interesse voor het streekeigene. Met name oud-oom Hendrik van de huidige Gerrit heeft in voor- en na-oorlogse jaren heel wat vertelsels in dialect te boek gesteld. Zijn veelzijdige interesse heeft tevens een erfenis achtergelaten van onder meer twintig vuilniszakken vol aantekeningen, boeken en boekjes als de rekeningen van een achttiende eeuwse timmerman-aannemer, knipsels en wat niet meer. Een speciale stichting gaat dit en ander materiaal beheren en misschien krijgt het nog eens de broodnodige inventarisering. Ze zal, naast ettelijke curiositeiten en beschrijvingen uit het toenmalige leven van alledag, ook een levendig inzicht geven in het werk van de timmerman/aannemer zo'n dertig, veertig, vijftig jaren geleden.

vragen

Zo'n 25 jaren gelden gooide volgens Van Prooije in de inleiding tot zijn scriptie, de timmerman er het bijltje bij neer. De nieuwe boerderijen behoefden geen behakt hout meer voor het gebintwerk. Daarmee werden niet alleen de eeuwenoude constructiemethoden afgedankt, ook de vaktaal, de dialecttermen van de timmerman voor de diverse onderdelen van de boerderij, z'n gereedschap en werk raakten in onbruik. Het verzamelen en vastleggen van die dialecttermen uit de traditionele boerderijbouw werd het doel van zijn onderzoek met de scriptie als eerste gevolg. In totaal 67 timmerlieden - de jongste was toen 56, de oudste 92 - zijn door hem ondervraagd. Ze woonden verspreid over heel Oost-Gelderland, van Winterswijk tot Westervoort, van Epse bij Deventer tot Kotten en Megchelen. Men werden 103 zorgvuldige geselecteerde vragen voorgelegd. Voor de scriptie werden de antwoorden op grofweg 36, uiteindelijk twintig vragen gebruikt. Al die antwoorden staan op fiches, hetgeen op zich een monnikenwerk is om voor elkaar te krijgen. Ze beperken zich tot de constructie van het gebintwerk van de boerderij. Op de 140 banden van anderhalf uur per stuk bevinden zich natuurlijk vele schatten aan oude technische kennis, levenservaringen, streektaal. Van Prooije zal er heel wat uit putten voor zijn boek maar dan nog blijft onnoemelijk veel over. Ze gaan daarom het museumdepot in.

Daarin zal de bouw van de typische Oostgelderse boerderijen en -tjes vast een grote plaats innemen. Eeuwenlang is de vorm, indeling en opbouw ervan nauwelijks veranderd. Een soort houtskeletbouw van balken en gebinte dat uitneembaar en dus elders herbouwbaar was. Odink, geboren in 1936, heeft die bouw zelf niet meer meegemaakt, want na de oorlog is er snel de klad in gekomen. Andere eisen maakten andere, ook meer uniforme bouw noodzakelijk. Wel was hij betrokken bij menige reparatie en verbouwing, dus kennen doet ie ze.

aanleiding

Odink: „Ik heb jaren in de uitvoerende bouw gezeten. In die tijd reden we met busjes en zo heb ik een aantal jaren wat oudere timmerlieden gereden. Van hen hoorde ik verhalen van vroeger waarvan ik toen al vond dat het zonde zou zijn, als die zouden verdwijnen. M'n pa en oom heb ik gevraagd ze op te schrijven maar die deden het niet, al konden ze het wel. Een aannemer heeft nou eenmaal een hartgrondige hekel aan schrijven; hooguit wil hij een cijfer op een besteding neerzetten. Kerst 1977 las ik echter in de Gelders-Overijsselse Courant een artikel van ene Schaars over Achterhoekse agrarische termen. Hij leek me onmiddellijk de man die het boek, dat ik voor me zag, zou kunnen schrijven. Hij had echter zelf geen tijd maar kwam wel een tijdje later met Leendert van Prooije aan".

Van Prooije: „Ik had net m'n kandidaats

het felt, dat er sindsdien al acht van zijn overleden". Odink: „In het kader van het honderdjarig bestaan van ons bedrijf in 1978 hebben wij besloten voor verschillende kosten als die van het reizen, het tikwerk enzovoorts op te draaien".

hinken

Van Prooije: „In feite hinkte ik op twee gedachten, het puur taalkundig gebruiken van wat ik hoorde en om er een schets mee te geven van hoe het vroeger in de bouw toeging.

Odink: „Ja, mijn vraag was heel wat gemakkelijker dan zijn antwoord".

Van Prooije: „We hadden in het begin wel een beeld van wat het worden moest, een leesbaar verhaal dus over onder andere de bouw en met anecdotes erin".

Odink: „Ja, wat die mensen vertelden. Ook over de crisisjaren. Dat kan je in een droog fonetisch verhaal..."

Van Prooije (wijzend op de scriptie): „zoals dit..."

Odink: „precies, daar kan dat niet in. Maar het waren vaklui die met betrekkelijk geringe technische middelen zo'n gebint maakten en stelden. Hoe deden ze dat, hoe noemden ze het met alle kleine verschillen".

Van Prooije: „Met dat deel ben ik nog steeds bezig maar ik hoop wel binnen afzienbare tijd de eerste proef klaar te krijgen".

Odink: „Voor mij heeft hierin natuurlijk ook meegespeeld dat in de hausse tijd zoveel van die karakteristieke boerderijtjes zijn opgekocht en verbouwd. Sommige leuk, de meeste verpest. Maar ja, daaraan hebben wij natuurlijk met onze verbouwingen ook aan meegewerkt. We sleutelden aan de stijlen, brachten in plaats van houten vloeren holle bakstenen in, dus wij hebben er ook heel wat aan verprutst".

Van Prooije: „Dat verprutst is natuurlijk

raaken en tegen de zeventig beginnen te lopen, dan denk je: jongen, zelfs de eerste na-oorlogse jongens zitten als niet zo ver meer van de vut-regeling en eigenlijk van voor de oorlog, hoe ze dat met de hand deden, dat weten ze al niet meer. Dus je moest al terug naar mensen die onderhand minstens zeventig waren".

Van Prooije: „Wat nu in feite is vastgelegd heeft betrekking op de jaren zo van 1915, 1920 tot aan 1940".

fonetiek

De scriptie registreert precies hoe in de ene plaats een woord wordt uitgesproken en hoe in een andere. Zo deelt u de term gebinte in vijf hoofdvormen in: bint, gebint, gebinte, gebont, en spant. Hoe legt u die verschillen in uitspraak vast?

Van Prooije: „Och, er zijn verschillende methodes van spelling om klanken vast te leggen. De een is wat fijner besnaard, de ander wat grover. De meneer Schaars, die het boek had geschreven, over de agrarische termen, had een bepaalde spelling aangenomen. In feite heb ik die van hem overgenomen. Dat was een redelijk gevoelige maar uiteindelijk bleek, dat het niet nodig was om zo'n fijne manier van vastleggen te gebruiken. De verschillen zijn soms zo klein, dat je er nauwelijks op kunt ingaan. Ook het WALD, het woordenboek Achterhoekse en Liemerse dialecten waaraan gewerkt wordt, gebruikt een andere spelling maar wel gebaseerd op de oorspronkelijke van Schaars. Het is ook de bedoeling dat deze woorden in de WALD spelling in het woordenboek zullen komen. Waarom Achterhoek en Liemers bij elkaar gevoegd? Omdat het qua dialect toch wel een samenhangend gebied is, contrasterend met dat aan de andere kant van de IJssel. Het is wel zo dat wanneer je van het meest oostelijke deel naar het meest westelijke puntje, Westervoort dus, gaat, dat je dan een

daar iets gebeurd. Het mooiste werk dat mijn vader vond was het maken van zo'n gebintwerk. Daar leefde hij helemaal voor. Maar dan was er altijd één ambachtsman die de leiding had over het overend halen. Dan verbodde je gewoon vooraf een glaasje te drinken. Wat je na die tijd doet, moet jezelf weten maar eerst moet het ding staan, goed geschoord zodat de wind er geen vat op kan krijgen. Daar was te ook vrij streng in. Maar het was dan ook een levensgevaarlijke gebeurtenis."

geleidelijke overgang in veel termen ziet, maar een duidelijke grens, zoals de Oude IJssel in andere opzichten is geweest, zie je toch niet in deze bouwtermen. Ik denk dat daarvoor de reikwijdte van elke vakman uit die periode toch te groot was en dat je daardoor een bepaalde beïnvloeding kreeg. Bovendien is natuurlijk voor velen de terminologie een beetje geëgaliseerd door hun opleiding aan de ambachtsschool, speciaal voor de jongsten geldt dat".

boerderij

Kom je die boerderij als type werkelijk overal in het hele gebied als hetzelfde tegen?

Van Prooije: „Min of meer. Er zijn wel verschillen maar eigenlijk gaat het daarbij maar om details. Het oostelijk gedeelte van het gebied kent de boerderijen en met de houten planken topgevel. Langzamerhand druppelt dat door naar het westen en krijg je een menggebied tot je aan de boerderijen komt met de schilden, en vier schuine dakvlakken. Dat is het meest karakteristieke verschil. Maar de constructie verschilt nauwelijks. Ja., des te oostelijker je komt, des te vaker kom je de constructie tegen dat rond de grote achterdeuren van zo'n boerderij een houten gebintje stond waaraan die deuren waren opgehangen. Des te westelijker je gaat, des te minder kom je dat tegen. Maar dat is eigenlijk ook maar een klein verschil.

„Had u eigenlijk bouwkundige kennis? Het lijkt me toch dat je die moet hebben, wil je weten waarover je praat.

Van Prooije: „Toen ik eraan begon, was ik totaal blanco. Dan moet je hier en daar iets lezen en er is bijvoorbeeld een degelijk Duits boek van Scheepers over de boerderijen in het Duitse gebied, net grenzend aan Oost-Gelderland. Het standaardwerk over dat gebied. En aangezien die grens natuurlijk kunstmatig is, zijn de boerderijen aan de ene kant precies hetzelfde als aan de andere kant van de grens, alleen vaak wat groter. Verder was er een artikel over boerderijen in Twente en daarvoor geldt hetzelfde als voor de Duitse. Die boerderijtypes komen ook heel sterk overeen. En dan heb je natuurlijk de boeken met tekeningen van Jan Jans, de architect, over oude boerderijen en daarin zaten ook wat constructiegegevens.

Odink: „Die man kon erg goed tekenen en die heeft al voor de oorlog, toen niemand het eigenlijk nog zag, op z'n fietsje de boerderijenbouw in Twente en ook een stuk Achterhoek vastgelegd. Dat heeft ie hartstikke leuk gedaan, werkelijk waar".

Van Prooije: „En verder kom je natuurlijk door de gesprekken met die zeglieden allerlei dingen aan de weet waarvan je wel in eerste instantie niet weet waarover ze het hebben maar dat je later wel duidelijk wordt. Toch zijn er nog heel wat dingen, die ons niet duidelijk zijn. Dat was natuurlijk het voordeel van de ooms

van meneer Odink boven mij, dat zij vaklieden waren op dit bouwgebied en ik niet.

mensen

Hoe kwam u aan de namen en adressen van de mensen die nog iets vertellen konden?

Odink: „Daar hebben we in het begin nogal een beetje zwaar tegenaan zitten kijken maar ik had destijds een functie in een aannemersorganisatie in Gelderland en uit dien hoofde heb ik alle plaatselijke aannemersorganisaties aangeschreven, de voorzitters ervan benaderd en zo kregen we een lijst van namen. Dat was niet het moeilijkste.

Van Prooije: „Het grootste werk was, denk ik, het telefoneren om afspraken te maken. Als ik daar nog aan terugdenk..... Inderdaad zei de een wel eens van een ander dat ie mogelijk best geïnterviewd wilde worden maar als je op die manier begint, dan duurt het nog veel en veel langer. Maar ik heb voor mezelf het idee dat ik drie weken lang continu aan de telefoon heb gezeten om te wachten tot opa of vader of wie ook nu uiteindelijk eens aan de telefoon wilde komen. In die paar weken is de kern van de mensen zo langzamerhand bij elkaar gesproken. En in het algemeen was men enthousiast".

museumpje

Odink: „Het is zo, dat in diezelfde tijd dat Leendert die mensen interviewde, ik nogal wat oudcollega's aan de lijn kreeg die zeiden, joh, je moet je inzetten voor een museumpje voor dat oude spul, het gereedschap. Er waren er wel bij die zeiden, ik wil dit of dat wel afstaan, of ik heb dit of dat. Ik vind het een zeer goed idee maar de tijd om het op te zetten. En waar laat je het. Maar om dat allemaal goed te verzamelen....ik zie er als een berg tegenop".

Van Prooije: „Daar heb je dagwerk aan. Maar om op het onderzoek terug te komen, ik had een vragenlijst gemaakt die ik bij vijf mensen, die verspreid zaten over het hele gebied, heb doorgesproken. Op grond daarvan heb ik een aantal vragen uitgekozen voor de definitieve lijst. Die lijst heb ik aangevuld met wat klankvragen en daarmee ben ik de boer opgegaan. Die lijst van 103 vragen heb ik bij iedereen afgewerkt. Achteraf zeg ik, die lijst was puur toegesneden op het dialectonderzoek maar goed, zo is het nu eenmaal. Al die antwoorden heb ik op de band maar ik heb slechts een beperkt aantal gebruikt voor deze scriptie. Dat is zo ongeveer een derde van het materiaal maar dat slaat natuurlijk niet op het complete bouwproces voorzover je daarin compleet kunt zijn. Daarna heb ik voor een groep rond Elbergen het gehele materiaal afgeluisterd, steeds alle termen die genoemd werden op fiches gezet - op datzelfde fiche ook het hele verhaal wat ze naar aanleiding van

met je, je maar bij neerleggen. Dit alles wil ik dus aanvullen met leuke verhalen maar het is wel de bedoeling dat het boek straks verantwoord is". Odink: „Je hebt de leuke dingen in je hoofd maar je realiseert je helemaal niet hoeveel werk erin zit. Maar nu is toch vastgelegd wat nog voorhanden is. Ik zie ook zonder meer zitten dat een ander over tien, twintig jaren er heel andere dingen uithaalt. Dat vind ik ook helemaal niet interessant. Iedereen heeft zo zijn blik op iets". Dat is een mooie filosofische afsluiting.

DAAF P. WIJLHUIZEN

niet af

Een betrouwbare verzameling van een deel van de vaktaal der timmerlieden die in de boerderijbouw werkzaam waren - zo typeert onderzoeker Leendert van Prooije zijn scriptie. De verzameling noemt hij niet alleen voor de dialectologie, maar ook voor het historisch boerderij-onderzoek van belang. „Tijdens de gesprekken kwam namelijk veel informatie over werkmethode's, werkomstandigheden en gebruiken met betrekking tot de boerderijbouw aan het licht." Al deze gegevens staan op de banden, maar om ze te verwerken op fishes is een hels karwei, dat niet door één man is uit te voeren. Opslag in de computer biedt volgens hem de oplossing. Zover is het echter nog (lang) niet.

Het is ook maar een deel-onderzoek, vindt Van Prooije. Een vergelijkbaar onderzoek zou over heel Nederland moeten worden gehouden. Tenslotte zijn de grenzen van oost-Gelderland tamelijk willekeurig, niet waar. Dus kunnen dezelfde termen in meer delen van het land voorkomen en pas dan kan de eigen plaats van de oost-Gelderse bouwtermen duidelijk worden gemaakt.

Op nog een interessant aspect wijst hij. Een taal, die leeft, verandert. Dus zijn er oude en nieuwe termen voor bepaalde onderdelen van een gebouw. Dit maakt het tijdstip van verandering, waarbij dus de ene term de andere als het ware opvolgt, van belang. Niet alleen taalkundig; het kan onthullend zijn voor de ontwikkeling van bepaalde bouwtechnische constructies. Hij besluit zijn 65 pagina's lange scriptie dan ook met: „Misschien dat in (particuliere) archieven nog stukken betreffende de bouw van boerderijen, of oude timmermansboekhoudingen te vinden zijn, waaruit termen kunnen worden geput die voor onderzoek kunnen worden gebruikt."

Gebintwerk, samengesteld uit 3 gebinten.

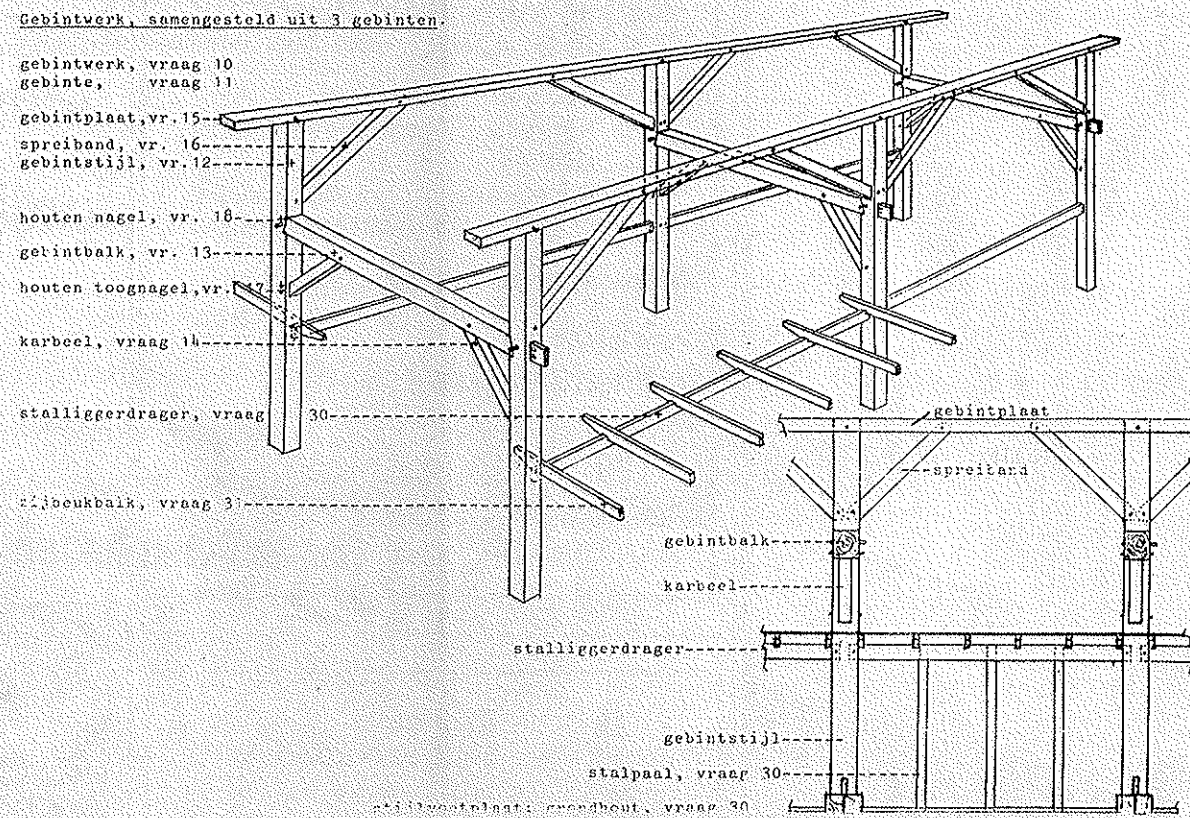
gebintwerk, vraag 10
gebinte, vraag 11
gebintplaat, vr. 15
spreiband, vr. 16
gebintstijl, vr. 12

houten nagel, vr. 18
gebintbalk, vr. 13
houten toognagel, vr. 17

karbeel, vraag 14

stalliggerdrager, vraag 30

stijlbalk, vraag 31

Het gebintwerk met zijn typische vaktermen zoals Van Prooije die samenstelde. De namen verwijzen tevens naar de vragen die hij stelde en die in de scriptie met hun verschillende antwoorden terugkomen.